

ŞİFÂ-İ ŞERİF LİTERATÜRÜ*

Dr. Murat GÖKALP
Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ÖZET

eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa, 476-544/1083-1149 yılları arasında Mağrib ve Endülüs'te hayat sürmüş Müslüman bir ilim adamı olarak Kadî İyâz'ın Allah Rasûlü'ne gösterilmesi gerekli hürmetin nasıl olması lazım geldiğini ortaya koyan eseridir. Eser, yazıldığı günden bugüne değin üzerinde yapılan onlarca çalışma ile hüsnü kabule mazhar olmuştur. Bu çalışmamızdaki amacımız da, esere yönelik bu teveccühün ne boyutta olduğunu gözler önüne sermektir.

Anahtar Kavramlar: Mağrib, Endülüs, Şifâ, Şemâil, Delâil, Kadî İyâz.

ABSTRACT

Literature of al-Shifa al-Sharif

al-Shifa bi-Ta'rif Huquq al-Mustafa is a work composed by Qadi 'Iyad as a Muslim scholar who lived in Maghrib and Andalusia between 476/1083-544-1149, which pointed out the way of respect we should show to the Prophet Muhammad. From the time of its composition to the present day, this work has received much appreciation through many works done on it. In this paper, we aimed to show the extent of this favour towards it.

Key Words: al-Maghrib, Andalusia, al-Shifa, Shama'il, Dalail, Qadi Iyad.

GİRİŞ

Şifâ-i Şerîf, Mağrib ve Endülüs ilim havzasında doğup büyümüş, “o olmasaydı, Mağrib'in adı anılmazdı”¹ itifatına mazhar olmuş Kadî İyâz diye meşhur İyâz b. Musa el-Yahsubî es-Sebtî'nin (476-544/1083-1149), yaklaşık dokuz asırdır² İslâm ümmeti nazarındaki hüsn-i kabulünden bir şey eksilmeksizin her dönem “güncel” kalabilmeyi başarabilmiş, İslâm ilim, kültür ve medeniyeti kütüğüne kaydını bihakkin yapmış en gözde eserlerinden biridir. Eserin ismi, “eş-

* Bu çalışma, geneli itibariyle, *Kadî İyâz ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru* (Ankara Ü. Sos. Bil. Ens., 2005) isimli yayımlanmamış doktora tezimizin ilgili kısmına dayanmaktadır.

¹ Tancî, Muhammed b. Tâvîl, “*Takdîm*”, *Tertîbu'l-Medârik ve Takrîbu'l-Mesâlik li-Ma'rîfeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, Rabât, l/elif; Ahmed el-Kensûsî, “el-Kâdî İyâz - Lev Lâ İyâz mâ Zukira'l-Mağrib”, *Nedvetu'l-İmâm Mâlik, İmâmu Dâri'l-Hicre - Devratu'l-Kâdî İyâz*, Rabat 1983, II/133-182.

² Şifâ-ı Şerîf kuvvetle muhtemeldir ki, 508-9/1114-5 yılları arasında te'lif edilmiştir. Bkz. Gökalp, Murat, *Kadî İyâz ve Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru*, (Ankara Ü. Sos. Bil. Ens., 2005), Yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 61-62.; Şifâ'nın 522/1128 yılında kaleme alındığına dair bir diğer bilgi için ise bkz. Cîlânî b. Yeşû, “Şi'ru't-Teveccül inde'l-Kâdî İyâz - Dirâse Lugaviyye”, *Mecelletü Havilyâti't-Turâs*, sy. 1, Cezayir 2004, s. 25.

Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ" olarak müellifi tarafından konulmuş olsa da³, bilhassa Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde *Şifâ-i Şerîf* şeklinde meşhur olmuştur.

Hadis, fıkıh, tabakât, edebiyat ve tarih alanlarıyla ilgili yaklaşık 40 civarında esere⁴ imza atmış velûd bir müelliftir Kadı İyâz. Ne var ki, bu kadar eserin içerisinden müellifinin ismini ölümsüzleştiren ve amel defterini her daim cârî bir sadaka ile nimetlendiren eseri olmak bakımından *Şifâ-i Şerîf*'in müstesna bir mevkide bulunduğu da, aksine ihtimal verilemeyecek nispette bedîhîdir.

"Kadı İyâz'dan, Hz. Peygamber'in (a.s) değeri, ona gösterilmesi gereken ta'zim ve hürmet ile birlikte, onun bu yüce mevkiini takdir ve itirafta bir nebze dahi kusur gösteren kimse hakkında verilecek hükmü, geçmiş ve günün imamlarının görüşleri ışığında örnekler vermek sûretiyle bir kitapta toplaması ve bu konuda açıklamalarda bulunması ısrarla talep edilmiş"⁵, o da bu ısrarlı talep karşısında daha fazla direnebilecek gücü kendisinde bulamayarak kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Nitekim bu durumu kendisi şöyle ifade eder: "Bilesin ki, bana çok ağır bir yük yükledin. Beni teşvik ettiğin bu hususta zora soktun. Bana yüklediğin bu görevle beni, çıkılması zor bir yokuşa sevkettin. Bu zorluk ve sıkıntı sebebiyledir ki, kalbimi korku kapladı."⁶

Talep, ısrarlı gelmiştir; zira, dönemin siyasi ve sosyal şartları bunu gerekli kılmaktadır. Bölgede en belirgin şekliyle Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman nüfus mevcuttur. Hakim unsur ise Hıristiyanlardır.⁷ Hayatın tabii akışı içerisinde seyreden mevcut bu nüfus içerisindeki iletişim, zaman içerisinde bazı Müslümanlar arasında dikkati çekecek derecede "dinî ritüel ve şeâire gösterilmesi gereken hürmet tavrında lâkaydiliğe, ciddiyetsizliğe yönelik" bir tutumun da doğmasını intâç etmiştir.⁸ Öyle anlaşılıyor ki, Kadı İyâz'a yapılan ısrarlı talebin ardında da, bu "ciddiyetten uzak" tavrın "istikamete" döndürülmesi arzu ve ümidi etkili olsa gerektir.

Tarihinin canlı bir şahidi olarak, böylesi bir atmosferde Kadı İyâz'ın sînesinin de yandığını, bundan hareketle de; Hz. Peygamber (a.s)'ın Allah katındaki konumunu, bir Müslüman tarafından ona gösterilmesi gerekli tazimin nasıllığını ve de tazimde kusurun ya da tam tersi tahkir ve tezyîfin müeyyidelerini ortaya koymak sûretiyle, Müslümanlar arasında Hz. Peygamber (a.s) etrafında bir *muhabbet helezonu* oluşturmayı hedeflediği eserinden hareketle söylenebilir. Nitekim müellifinin *Allah Rasûlü'ne beslediği muhabbet*; harf olup, mânâ olup

³ Kadı İyâz, eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ, I-II, thk. Huseyn Abdulhamîd Nîl, Dersaadet, İstanbul, (Mısır baskısından tıpkı basım), I/16.

⁴ Eserlerini topluca görebilmek için bkz. Gökalp, s. 40-58.

⁵ Şifâ, I/13.; Gökalp, s. 60.

⁶ Şifâ, I/13.

⁷ Gökalp, s. 2-3.

⁸ Bkz. Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları II (Medeniyet Tarihi)*,. TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 63-77.

adını *Şifa* olarak almasıyla da, ümmet nazarında asırlar boyu sürecek “*Şifâ, gönüllere şifâdır*”⁹ telâkkisini doğuracaktır.

Kaldı ki, “*Şifâ*’nın sadece Türkiye kütüphanelerindeki yüzlerce yazma nüshası, esere gösterilen bu iltifatı yansıtmaya kâfi gelse gerektir. Dahası, bazı İslâm ülkelerinde üzerine yemin edilir olması (ve’ş-*Şifâ* ve’l-*Buhârî* gibi); sel, yangın ve benzeri tabîî âfetlerden korunma aracı olarak evlerde ve işyerlerinde bulundurulması; hastalara şifa maksadıyla okunur olması, esere ne tür bir zihniyetle yaklaşıldığını ve bir diğer ifadeyle *Şifâ*’nın önemini ortaya koyan tezahürler olarak görülmelidir. Bir diğer önemli husus da, bilhassa Osmanlı döneminde *Şifâ* okuyucularının, bir anlamda *Şifâhânların* resmî olarak mevcudiyetidir. Zira hem devlet bazı âlimlere “*Şifâ* cihetini tevcih etmekte” (*Şifâ* okuma görevine atamakta), hem de vakıf sahipleri vakfiyelerinde *Şifâ*’yı okunmasını istedikleri eserler arasında zikretmektedirler. Dikkati çeken bir bilgi de, yine Osmanlı’da mantık ilminden tasavvurâta dair eserler okunmazdan önce, bu eserlerden gelebilecek şerri def’ maksadıyla *Şifâ*’nın okunuyor olmasıdır.”¹⁰ Bunlara, *Şifâ-i Şerîf hatmi* ve *Şifâ* vesilesiyle âhirette mükâfata nâiliyyetin rüya kanalıyla sübûtü teşebbüsleri de dahil edilmelidir.¹¹

Şifâ’nın sadece kütüphanelerde mevcut yüzlerce yazma nüshası ve farklı muhakkikler tarafından tahkikine mesâi sarf edilmiş olması bile, onun İslâm âleminde bıraktığı tesiri ve elde ettiği hüsnü kabulü göstermesi bakımından dikkate değerdir. Kaldı ki, *Şifâ* üzerine yapılmış çalışmaları da bu hususa dahil edersek, onun tesirinin boyutları daha da fark edilecektir.

ŞİFÂ-İ ŞERİF ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

Şifâ’nın, tesiriyle ilgili verdiğimiz bilgilerle mütenâsip olarak, üzerinde pek çok çalışmanın yapılmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak bu çalışmalara geçmeden önce, daha evvel ifade ettiğimiz gibi, *Şifâ*’ya dair çalışmalar Osmanlı ve Türkiye merkezli düşünülduğünde öncelikle birkaç hususun altının çizilmesi gerektiğine inanmaktayız.

İfade etmek gerekirse, bir eserin baskısından bahsetmek için, matbaa tekniğinin de mevcudiyetinin gerekliliği, şüphesiz izahtan vârestedir. O halde *Şifâ*’nın baskısı, matbaanın da tabîî bir sonucu olarak görülmelidir. Maalesef acı bir gerçektir ki, matbaa Osmanlı Devleti’ne batıdan iki yüz küsur yıl geç girmiştir. Bunun siyasî ve sosyo-ekonomik açılardan sebeplerini¹² tartışmak konumuz

⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn an Esâmîl’l-Kutub ve’l-Funûn*, hazırlayan: Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1971, II/1055.; Abdullah Kenûn, *el-Kâdî İyâz Beyne’l-İlim ve’l-Edeb*, Riyad 1983, s. 41-42.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Gökalp, s. X-XI., 100-118.

¹¹ Bkz. Gökalp, s. 113-114., 117-118.; Günümüzde ise Prof. Dr. M. Yaşar KANDEMİR’in *Şifâ-i Şerîf* Sohbetleri adıyla Dost TV’de Cumartesi günleri *Şifâ* derslerine devam ettiği bilinmektedir.

¹² Bu sebeplerin tahlili için bkz. Binark, İsmet, “Türkiye’ye Matbaanın Geç Girişinin İçtimaî-Ruhî Sebepleri”, VIII. *Türk Tarih Kongresi* (Ankara 11-15 Ekim 1976), Ankara 1981, II/1299-1319.; Topdemir, Hüseyin Gazi, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, I. bsk., Kültür Bakanlığı Yayın-
→

haricinde olmakla birlikte, bir hakikati de ifade etmek gerekir ki, o da, matbaanın Müslümanlar dışındaki azınlıklar tarafından daha milâdî XV. yüzyılın sonlarından itibaren kurulduğu gerçeğidir.

Türkiye'ye matbaayı ilk önce getirenler Yahudiler olmuş ve 1494'te İstanbul'da ilk kitabı basmışlardır. Ermeniler de yine 1565'te İstanbul'da matbaa kuran diğer bir azınlık idi. Cizvitler'in de 1703'te yayıncılık faaliyetine başladıkları bilinmektedir.¹³

İlk Türk matbaası ise ancak 1726'da, Padişah III. Ahmed (1673-1736/saltanat süresi 1703-1730) ve onun sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (öl. 1730) döneminde kurulmuştur. Ki bu dönem de "Lâle Devri" (1718-1730) diye meşhurdur. İbrahim Müteferrika (öl. 1747) tarafından 1726'da Damat İbrahim Paşa'ya sunulan matbaanın açılmasına dair dilekçede; başka talepleri de olmakla birlikte, bizim için önemli olan husus, lügat, fizik, kozmografya, tıp, hesap, anatomi, geometri ve coğrafya sahalarıyla ilgili eserlerin basımı için padişahın bir Hatt-ı Hümayûn vermesinin talep edilmiş olmasıdır. Dikkat edilirse, bu talep içerisinde tefsir, hadis, kelâm, fıkıh kitapları gibi dinî içerikli kitapların basılması talebi yer almamaktadır. Dolayısıyla Hatt-ı Hümayûn da "dinî kitap basılmaması" şartıyla verilmiştir.¹⁴ Nitekim bu ilk Türk matbaasında basılan 17 kitaba baktığımızda, bunların dinî muhteva taşımadıkları hemen fark edilebilir. Bunlar arasında örnek olarak; *Kitâb-ı Lügat-ı Vankulu*, *Târîh-i Seyyâh*, *Târîh-i Mısır-i Kadîm* ve *Mısır-i Cedîd*, *Grammaire Turque*, *Füyûzât-ı Mıknatısiyye* adlı eserleri sayabiliriz. Dolayısıyla da bu ilk dönemde matbaadan dinî muhtevalı eser basımında istifade edilememiş, bunun için yaklaşık bir asır daha beklemek zorunda kalınmıştır.¹⁵

Bu bir asırlık gecikme sonrasında, bugün Kahire'nin bir semti olan Bulak'ta Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın siyasi sebeplerle İstanbul'daki Matbaa-i Âmir'e rekâbet olsun diye kurduğu 14 Kasım 1821 tarihinde resmen açılan Matbaa-i Bulak'ta, İbrahim Hanîf (1189/1775) tarafından yapılan *Şifâ-i Şerîf Tercümesi* yahut *Hulâsatu'l-Vefâ fî Şerhi's-Şifâ* adıyla bilinen tercümenin basıldığı (1257/1841) görüyoruz.¹⁶

Dönemin İstanbul'una gelince, 1726'da kurulan Müteferrika Matbaası'nda Damat İbrahim Paşa'nın etrafındaki mütercim ve musahhah heyeti içerisinde görev üstlenmiş olan Ebû İshak İsmail Efendizâde İshak Efendi'nin (1090-1147/1679-1734), bu heyet içerisindeki hizmetini iki eser tercümesiyle taçlandırdığını müşahade ediyoruz. Bunlardan biri, Kadî İyâz'ın *Şifâ*'sının tercümesi olan *el-İstişfâ fî Tercemeti's-Şifâ* adlı eseridir. *Şifâ*'yı iki cihan saâdetine nail

→ →

ları, Ankara 2002, s. 27-39.

¹³ Binark, II/1306-7.; Topdemir, s. 21-22.

¹⁴ Refik, Ahmed, *Âlimler ve Sanatkârlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. bsk., Ankara 1980, s. 278 vd.

¹⁵ Topdemir, s. 22-26., 39-49.; Korkmaz, Şerif, "İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası", *Dinî Araştırmalar* (Osmanlı Özel Sayısı), c. 2, sy. 5, Ankara 1999, s. 285-297.

¹⁶ Kut, Turgut, "Bulak"- (Bulak Matbaası), *DİA*, İstanbul 1992, VI/387-9.

olmak arzusuyla tercüme ettiğini ifade eden İshak Efendi, bu tercümesini aynı zamanda Damat İbrahim Paşa vasıtasıyla da Padişah III. Ahmed'e sunmak arzusunda olduğunu izhar eder.¹⁷ Ne var ki bu tercüme, o dönemde basılmadığı gibi bugün de hâlâ yazma halinde kütüphanelerimizde korunmaktadır. Dolayısıyla da Şifâ'nın bu tarihler öncesi basımından değil de, istinsâhından söz etmek en mâkul olanıdır. Nitekim kütüphanelerimizdeki yüzlerce yazma nüshasının varlığı bunun bâriz delilidir. Kaldı ki bu, sadece Türkiye perspektifinden bakıldığında görülen, bir anlamda "dağ"dır. Buna Türkiye dışındaki kütüphaneleri de dahil ettiğimizde, aslında bu "dağ"ın bir "sıradağ" kümesinin başlangıcı olduğu çok net olarak fark edilebilecektir.

Bu cümleden olarak Şifâ üzerine yapılmış çalışmaları aşağıdaki şekilde bir tasnif ile zikretmeye geçebiliriz:

A. Baskıları

Şifâ'nın pek çok defa tahkiksiz baskısı yapılmış olup, bunlardan bazıları şunlardır: 1290/1873'te İstanbul'da Halil Efendi Kitabevi (taş baskı); 1312/1894 yılında el-Matbaatu'l-Osmâniyye'de; İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1324/1908 ve Fas'ta 1305/1889 ve 1313/1897.

Eserin günümüzde farklı yayınevleri ve muhakkiklerce yapılmış tahkikli baskıları da mevcuttur:

1. Ali Muhammed el-Bicâvî tahkikiyle, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1977
2. M. Emin Karaali, Usâme er-Rifâî, Cemal es-Seyravân, Abdulfettah es-Seyyid ve Nureddin Karaali tahkikiyle, I-II, Dimeşk, t.y.; Dâru'l-Fârâbî li'l-Maârif, I. bsk., 1998
3. Abduh Ali Kuşek tahkikiyle, Mektebetu'l-Gazâlî, I. bsk., Dimaşk 2000
4. Kemal Besyûnî Zağlûl el-Misrî tahkikiyle, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, III. bsk., 2001
5. Hamza Neşretî, Abdulhafîz Ferğalî tahkikiyle, Mektebetu'n-Neşretî, 2002
6. Muhammed Allâvî tahkikiyle, I. bsk., Dâru İbn Receb, Dimyât-Mısır 2003
7. Âmir el-Cezzâr tahkikiyle, I. bsk., Dâru'l-Hadîs, 2004
8. Saîd Mahmud Akîl tahkikiyle, I. bsk., Dâru'l-Cîl lit-Tab' ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 2005
9. Heysem et-Tu'aymî, Necîb Mâcidî tahkikiyle, el-Mektebetü'l-Asriyye li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, I. bsk. 2003, II. bsk., 2006
10. Huseyn Abdulhamîd Nîl tahkikiyle, I-II, Dersaadet, İstanbul, (Mısır basımından tıpkı basım), t.y.; Dâru'l-Erkâm, Beyrut, 1999, 2006
11. Abdusselâm el-Bekkârî el-Mesârî tahkikiyle, I. bsk., Dâru'l-Fikr, Beyrut 2006

¹⁷ İshak Efendi, *el-İstişfâ fi Tercemeti's-Şifâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli no: 397, vr. 3b.

12. Abdusselâm Muhammed Emîn tahkîkiyle, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, I. bsk., 2006, II. bsk., 2007

13. Ahmed Ferîd el-Mezîdî tahkîkiyle, I-II, el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Mısır, t.y.

14. Mustafa el-Adevî tahkîkiyle, Dâru İbn Receb, I. bsk., t.y.

Ayrıca Şumunnî'nin (872/1467) *Muzîlu'l-Hafâ an Elfâzi's-Şifâ* (thk. Abdusselâm Muhammed Emîn) adlı eseriyle birlikte tahkiksiz olarak, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, I. bsk. 1996, II. bsk., 1422/2002. Yine *Muzîlu'l-Hafâ* (thk. Nevaf el-Cerrah) ile birlikte Dâru Sâdır, Beyrut 2006'da yayımlanmıştır.

B. Şerhleri

1. Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Mahlûf er-Râşidî (?):

er-Râşidî'nin (Kubrâ, Vustâ ve Suğrâ olmak üzere) *el-Ğunye* ismiyle *Şifâ* üzerine üç şerhinin olduğu kaynaklarda kayıtlıdır.¹⁸

2. Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed et-Tucîbî (637/1239): *Şerhu's-Şifâ*¹⁹

3. Kemâluddîn Muhammed b. Ebî Şerîf el-Kudsî (651/1253): *Şerhu's-Şifâ*²⁰

4. Ebu'l-Mehâsin Abdalbâkî b. Abdulmecîd el-Kuraşî el-Yemenî (743/1342): *el-İktifâ fî Şerhi Elfâzi's-Şifâ*²¹

Yazmaları: Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, no: 895; Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, no: 1116; Millet Ktp., Murad Molla, no: 452.

Muhtasarı:

Ebu'l-Mehâsin'in kendi şerhine yaptığı ihtisar çalışması: *Telhîsu'l-İktifâ fî Şerhi Elfâzi's-Şifâ*²²

5. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, İbn Merzûk el-Hatîb (781/1379):

*Şerhu's-Şifâ*²³

6. İbnu's-Sekkâk, Muhammed b. Ebî Ğâlib el-Miknâsî (818/1415): *Şerhu's-Şifâ li-Iyâz es-Sebtî*²⁴

¹⁸ Kâtip Çelebi, II/1053.; Telifî, Muhammed b. Abdillâh, *Turâsu'l-Meğâribe fî'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Ulûmihi*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, I. bsk., Beyrut-Lübnan 1416/1995, s. 182, 213.

¹⁹ İsmail Paşa, *Hedîyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, hazırlayan: Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1951/1708.; Telifî, s. 182.

²⁰ Kâtip Çelebi, II/1054.

²¹ Kâtip Çelebi, II/1055.; Brockelmann, Carl, GAL (*Geschichte der Arabischen Litteratur*), Leiden-Brill 1943, I/455.; GAL *Supplementband*, Leiden-Brill 1937, I/631.

²² Kâtip Çelebi, II/1054.

²³ Kâtip Çelebi, II/1055.; Abdulhay el-Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-Esbât*, nşr. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, II. bsk., (I. ve II. ciltler 1982, III. cilt 1986), I/521.; Tihâmî Râcî, s. 122.; Köse, Safet, "İbn Merzûk el-Hatîb", *DİA*, İstanbul 1999, XX/187.

²⁴ Telifî, s. 182.

7. Burhanuddîn el-Halebî, Sıbt İbnu'l-Acemî (841/1437): *el-Muktefâ fi Halli Elfâzi's-Şifâ*²⁵

Yazmaları: Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, no: 194; Fatih, no: 841.

Muhtasarı: Muhammed b. Halîl el-Kabâkîbî (849/1445): *Zubdetu'l-Muktefâ fi Tahrîci Elfâzi's-Şifâ*²⁶

8. Ebu'l-Hasen Nureddîn Ali b. Muhammed b. Akbars (Akherş) eş-Şâfiî (862/1458): *Fethu's-Safâ li-Şerhi Me'ânî Elfâzi's-Şifâ*²⁷

Yazmaları: Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, no: 143; Carullah, no: 320; Lâleli, no: 520; Millet Ktp., Murad Molla, no: 455 (müellif hattı); Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa, no: 185, 828.

9. İbn Cemâ'a, İsmail b. İbrahim b. Abdillâh el-Kettânî (871/1466): *Şerhu Elfâzi's-Şifâ*²⁸

10. Ahmed b. İbrahim, Ebû Zerr el-Halebî (884/1479): *Şerhu's-Şifâ*²⁹

11. Abdullâh b. Ahmed ez-Zummûrî (911/1505): *Îzâhu'l-Lubs ve'l-Hafâ fi'l-Keşf an Ğavâmidî's-Şifâ*³⁰

12. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ebi's-Şerîf el-Hasenî et-Tilimsânî (917/1511'den sonra): *el-Menhelu'l-Asfâ fi Şerhi mâ Temessu'l-Hâcetu İleyhi min Elfâzi's-Şifâ*. Kâtip Çelebi bu şerhi, "Şifâ şerhlerinin en güzeli" olarak tavsif eder. Ferâğ kaydı, 917/1511 tarihini göstermektedir.³¹

Yazması: Süleymaniye Ktp., Fatih, no: 838.

13. Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed ed-Delecî eş-Şâfiî el-Usmânî (947/1540): *el-Istifâ li-Beyâni Me'ânî's-Şifâ*³²

Delecî, eserinin te'lîfini 935/1528 senesinde tamamlamıştır.

Yazmaları: Süleymaniye Ktp., Ayasofya, no: 587 (müellif hattı); Çorlulu Ali Paşa, no: 103.

14. İsbâ b. Muhammed el-Îcî (955/1548): *Şerhu's-Şifâ*³³

15. Radyuddîn Muhammed b. İbrahim, İbnu'l-Hanbelî el-Halebî (971/1563): *Mevâridu's-Safâ ve Mevâidu's-Şifâ*³⁴

²⁵ Kâtip Çelebi, II/1054.; Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/631.; Tihâmî Râcî el-Hâşimî, *el-Kâdî lyâz el-Lugavî min Hilâli Hadîs-i Ümmî Zer' - et-Ta'rîf bi-Kitâbi's-Şifâ*, Dârulbeyzâ 1985, s. 136.

²⁶ Kâtip Çelebi, II/1054.

²⁷ Kâtip Çelebi, II/1054.; Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/631.

²⁸ Tihâmî Râcî, s. 136.

²⁹ Kâtip Çelebi, II/1054.

³⁰ Telîdî, s. 79.

³¹ Kâtip Çelebi, II/1053.; Brockelmann, *GAL*, I/455.; *GAL Supplementband*, I/631.; Tihâmî Râcî, s. 114.

³² Kâtip Çelebi, II/1053.; Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/631.

³³ Uğur, Müctebâ, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yayınları, Ankara 1996, s. 155.

³⁴ Kâtip Çelebi, II/1054.

16. İbn Hacer el-Heytemî (974/1567):

Brockelmann'ın *İşrâfu'l-Vesâil* şeklinde kaydettiği eseri, Yusuf Özbek de aynen *Hadis Literatürü* çevirisindeki notlarına almıştır. Ancak aslında, *Eşrefu'l-Vesâil ilâ Fehmi's-Şemâil* ismindeki bu eser, *Şifâ'nın* değil Tirmizî'nin *Şemâ-il*'inin bir şerhidir. Nitekim hem Müctebâ Uğur hem de Cengiz Kallek bu şekilde doğrusunu kaydetmişlerdir.³⁵

17. Ali el-Kârî el-Herevî (1014/1605): *Ref'ul-Hafâ an Zâti's-Şifâ*³⁶

Kutlay'ın kaydettiğine göre, Ali el-Kârî *Şemme'l-Avâriz fî Zemmi'r-Ravâfız* isimli eserinde *Şifâ* şerhiyle alâkalı eserine *Şerhu's-Şifâ fî Hukûki'l-Mustafâ* adını vermiştir. Ancak muhtemeldir ki, kimi müstensihler tarafından eser daha sonra farklı isimlendirmelere konu olmuştur. Dolayısıyla Brockelmann da eseri *Ref'ul-Hafâ an Zâti's-Şifâ* şeklinde kaydetmiştir.³⁷

Yazmaları: Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, no: 312; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Koğuşlar Kit., no: 633.

Eserin farklı baskıları yapılmış olup bunlardan ikisi, *Şerhu's-Şifâ* ismiyle Beyrut'ta 2001 ve 2007 tarihlerinde yapılanıdır (nşr. Abdullah Muhammed el-Halîfî, I-II, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, I.bsk., 2001; II. bsk., 2007).

18. Ömer b. Abdilvehhâb b. İbrahim b. Muhammed el-Arzî el-Halebî (1024/1615): *Fethu'l-Ğaffâr bi mâ Ekramallahu bihi Nebiyyehu'l-Muhtâr*³⁸

Yazmaları: Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, no: 99; Nuruosmaniye Ktp., no: 1017.

19. Abdurraûf el-Munâvî (1031/1621): *Şerhu's-Şifâ*³⁹

20. Ahmed b. Halil es-Subkî (1037/1627): *Menhecu'l-Vefâ*⁴⁰

21. Zeynuddîn b. Ahmed eş-Eş'âkî el-Halebî (1042/1632): *Şerhu's-Şifâ*⁴¹

22. Yûsuf b. Ebi'l-Feth b. Mansûr ed-Dimaşkî (1057/1647): *Şerhu's-Şifâ*⁴²

23. Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hafâcî (1069/1659): *Nesîmu'r-Riyâz fî Şerhi Şifâ'i'l-Kâdî İyâz*⁴³

³⁵ Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/631.; Kettânî, Muhammed b. Câfer, *er-Risâletu'l-Mustatrafê*, (*Hadis Literatürü*), notlarla çev. Yusuf Özbek, İz Yay., İstanbul 1994, s. 219.; Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 300.; Kallek, Cengiz, "İbn Hacer el-Heytemî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX/533.

³⁶ Brockelmann, *GAL*, I/455.; *GAL Supplementband*, I/631.

³⁷ Kutlay, Halil İbrahim, *el-İmâm Ali el-Kârî ve Eseruhû fî İlmi'l-Hadis*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, I. bsk., Beyrut-Lübnan 1408/1987, s. 371.

³⁸ Kâtip Çelebi, II/1054.; Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/631.; *Fihrisu'l-Fehâris*, II/792.; Tihâmî Râcî, s. 141.; Taşköprülüzâde, Ahmed İsmâuddîn, *Şakâik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri*, nşr. Abdülkadir Özcan, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, II/763.

³⁹ Brockelmann, *GAL*, I/456.

⁴⁰ Brockelmann, *GAL*, I/456.; *GAL Supplementband*, I/631.

⁴¹ Kâtip Çelebi, II/1054.

⁴² İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl alâ Keşfi'z-Zunûn an Esâmî'l-Kutub ve'l-Funûn*, I-II, İstanbul 1971, II/52.; Tihâmî Râcî, s. 1141-2.

⁴³ Brockelmann, *GAL*, I/456.; *GAL Supplementband*, I/631.; *Fihrisü'l-Fehâris*, I/377.

Yazmaları: Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, no: 2840; Çelebi Abdullah, no: 57; Ayasofya, no: 590; Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed Paşa, no: 306.

Eserin baskısı da yapılmıştır: nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ, I-VI, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I.bsk., Beyrut-Lübnan 1421/2001.

Muhtasarı: İsmail b. Abdillâh el-Hanefî (1182/1768): *Muhtasaru Şerhi'ş-Şifâ*⁴⁴

24. Ebû Ömer b. Muhammed ed-Delâî (1069/1658): *Şerhu'ş-Şifâ*⁴⁵

25. Muhammed eş-Şarkî b. Ebî Bekr ed-Delâî (1079/1668): *Şerhu'ş-Şifâ*⁴⁶

26. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahman ed-Delâî (1141/1728): *Şerhu'ş-Şifâ*⁴⁷

27. Ebu'l-Hasen Ali Ahmed b. Ahmed el-Fâsî el-Hurayşî (1143/1730): *el-Fethu'l-Feyyâz fî Şerhi Şifâ'l-Kâdî lyâz*⁴⁸

Yazmaları: Rabat el-Mektebetu'l-Âmme, 1334 K (tam nüsha), 1701(sadece I. cüz); Dâru'l-Kutubi'l-Vataniyye, no: 11858

28. Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdisselâm el-Bunânî el-Fâsî (1163/1749): *Lafzu Nidâi'l-Hayyâd fî Şerhi'ş-Şifâ li'l-Kâdî lyâz*⁴⁹

Yazmaları: Rabat el-Hizânetu'l-Âmme, no: K 1400, K 1456

29. İsmail Nureddin Üsküdârî (Ebu'l-Yemen) (1182/1768): *Şerhu'ş-Şifâ*⁵⁰

30. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdillâh el-Cezûlî el-Hadîkî (1189/1775): *Şerhu'ş-Şifâ*⁵¹

31. Ebu'l-Berekât Zeynuddîn Mustafa b. Muhammed er-Rahmetî (1205/1791): *Şerhu'ş-Şifâ*⁵²

32. Necip Abdillâh Efendi (Hoca) (1219/1804): *Kenzu'l-Vefâ fî Şerhi'ş-Şifâ*⁵³

33. Mantikî Mustafa Efendi (1244/1828): *Şerhu Şifâ-i Şerîf*

Bursalı'nın verdiği bilgiye göre, dört ciltten müteşekkil olan eserin müellif hatlı nüshası Filorina'da Nakşibendî tarikatından Baba Efendi Dergâhı kütüphanesinde. ⁵⁴

⁴⁴ İsmail Paşa, *Esmâu'l-Muellifîn*, I/221.; Tihâmî Râcî, s. 141.

⁴⁵ Telifî, s. 183.

⁴⁶ Telifî, s. 182.

⁴⁷ Telifî, s. 183.

⁴⁸ Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/631.; *Fihrisu'l-Fehâris*, I/343.; *Şakâik*, V/21.; Tihâmî Râcî, s. 133.; Telifî, s. 216.

⁴⁹ İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, II/52.; *Fihrisu'l-Fehâris*, I/224.; Tihâmî Râcî, s. 125-6.; Telifî, s. 182.

⁵⁰ Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Meral Yayınları, İstanbul, t.y. I/125.

⁵¹ *Fihrisu'l-Fehâris*, I/352.; Telifî, s. 182.

⁵² *Fihrisu'l-Fehâris*, I/424.

⁵³ İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn* II/52.; Bursalı, I/419.; Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri - Âyine-i Zurefâ*, hazırlayan: Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 65

⁵⁴ Bursalı, I/408.

34. Yûsuf b...el-Vezirkubrî er-Rûmî (1245/1829): *Atâ'ul-Feyyâz Şerhu's-Şifâ li'l-Kâdî lyâz*⁵⁵

35. Ahmed b. Muhammed es-Selâvî (1256/1840): *İthâfu Ehli's-Sıdk*⁵⁶

36. el-Hasen el-İdvî el-Hamzâvî (1303/1886): *el-Mededu'l-Feyyâz bi-Nûri's-Şifâ li'l-Kâdî lyâz*⁵⁷

37. İbrahim Tâdelî (1311/1893): *Şerhu's-Şifâ*⁵⁸

Yazması: Rabat el-Hizânetu'l-Âmme, no: K 2199

38. Isâ Kutbuddîn es-Safevî (?): *Şerhu's-Şifâ*⁵⁹

39. Müellifi Meçhul: *el-Muktefâ*⁶⁰

40. en-Nu'mânî (?): *Şerhu's-Şifâ*⁶¹

B. Hâşiye ve Ta'likleri

1. Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Mahlûf er-Râşidî (?): *Buğyetu Ehli's-Safâ fi Şerhi's-Şifâ*⁶²

2. Şihâbuddîn Ahmed b. Huseyn b. Raslân er-Remlî eş-Şâfîî (844/1440): *Ta'lîka ale's-Şifâ*⁶³

3. Ahmed b. Muhammed el-Kâhirî eş-Şumunnî (872/1467): *Muzîlu'l-Hafâ an Elfâzi's-Şifâ*⁶⁴

Yazmaları: Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, no: 918; Veliyüddin Efendi, no: 918; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, no: 585; Yeni Cami, no: 237; Millet Ktp., Murad Molla, no: 459.

Muzîlu'l-Hafâ'nın, *Şifâ* ile beraber Beyrut'ta yapılmış tahkikli baskıları da vardır: thk. Abdusselâm Muhammed Emîn, *Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, II. bsk., Beyrut 1422/2002 ve thk. Nevaf el-Cerrah, *Dâru Sâdir*, Beyrut 2006.

4. Kutbuddîn Muhammed b. Muhammed el-Haydırî (894/1488): *es-Safâ bi-Tahrîri's-Şifâ*⁶⁵

⁵⁵ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 156.; Uğur'un ismini yukarıdaki şekilde verdiği bu şahıs, Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin Yûsuf Bahrî olarak kaydettiği şahıs olsa gerektir. Bursalı onu, "En değerli âlimlerden zahîrî ve bâtinî ilimlere vakıf bir zat olup Vezirköprüsünde Sarı İmam Oğlu Muhammed Efendinin oğludur." şeklinde tanıtmakta ve "*Şifâ-i Şerîf* şerhi üzerine (*Atâ'ul-Feyyâz*) isminde basılmamış bir hâşiyesi vardır.." demektedir. Dolayısıyla da bu bilgiye istinâden, Uğur'un mezkûr eseri *Şifâ*'nın hâşiyesi olarak değil de bir şerhi olarak kaydının sehve mebnî olduğu söylenebilir. Krş. Bursalı, I/468.

⁵⁶ Ceyhan, Semih, "Selâvî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI/361.

⁵⁷ Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/631.; Tihâmî Râcî, s. 142.

⁵⁸ Tihâmî Râcî, s. 136.; Telfîdî, s. 183.

⁵⁹ Kâtip Çelebi, II/1054.

⁶⁰ Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/631.

⁶¹ Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/631.

⁶² Tihâmî Râcî, s. 125.

⁶³ Kâtip Çelebi, II/1054.

⁶⁴ Kâtip Çelebi, II/1054.; Brockelmann, *GAL*, I/455.; *GAL Supplementband*, I/631.

⁶⁵ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'*, I. bsk., Dâru'l-Cil, Beyrut 1992, IX/121.; Kâtip Çelebi, → →

5. İbrahim b. Muhammed b. İbrahim eş-Şîrâzî (1070/1659): *Hâşiyetu's-Şifâ*⁶⁶
6. İshak Hocası, Şemseddin Ahmed (1120/1708): *Ta'lîka ale's-Şifâ*⁶⁷
7. eş-Şarâbâtî, Abdulkerîm b. Ahmed b. Avlân (1178/1764): *Ta'lîka ale's-Şifâ*⁶⁸
8. Muhammed et-Tihâmî b. el-Medenî el-Fâsî (1331/1912): *el-Menhelu'l-Asfâ bi't-Ta'lîk ale's-Şifâ*⁶⁹
9. el-Kaşâşî (?): *Hâşiyetu's-Şifâ*⁷⁰

C. Muhtasarlari

1. Celâluddîn Ahmed b. Muhammed el-Hocendî, İbnu'l-Ahdar (?): *el-Vefâ*⁷¹
2. Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed el-Mâlakî (771/1363): *Lubâbu's-Şifâ*⁷²
3. Muhammed b. Ahmed el-İsnevî (763/1361): *Muhtasaru's-Şifâ*⁷³
4. Müezzinzâde Muhammed Efendi (1029/1619): *Muhtasaru's-Şifâ*⁷⁴
5. Ebû Imrân Mûsâ b. Abdelâvî es-Selâvî (1140/1727): *Menâhîcu's-Safâ fî'l-tikâdi Dureri's-Şifâ*⁷⁵
6. Ebu'l-Berekât Zeynuddîn Mustafa b. Muhammed er-Rahmetî (1205/1791): *Muhtasaru's-Şifâ*⁷⁶
7. Sâbit Muhammed Efendi (Kayserî) (1311/1893): Bursalı'nın kaydettiği-ne göre, Sâbit Efendi, *Şifâ*'daki Hz. Peygamber'in (a.s) şemâiline müteallik bahisleri derlemek sûretiyle meydana getirdiği eserine *Aynu'r-Rahmeti ve'n-Nûr* adını vermiştir.⁷⁷

8. Mehmed Emîn b. Hasan Ofî (1319/1901): *Şifâu'l-Mu'minîn*

Osmanlıca olan eser, 1298/1881 (İbrahim Efendi'nin Matbaası, İstanbul) ve 1304/1887'de (Arif Efendi Matbaası, İstanbul) basılmıştır.⁷⁸

→ →
II/1055.

⁶⁶ Tihâmî er-Râcî, s. 141.

⁶⁷ *Şakâik*, IV/301.; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I/230.; İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, nşr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, I. bsk. (tıpkı basım), Ankara 1998, s. 415.; Öngören, Reşat, "İshak Hocası", *DİA*, İstanbul 2000, XXII/534.

⁶⁸ *Fihrisu'l-Fehâris*, II/1076.

⁶⁹ Telifî, s. 282.

⁷⁰ *Fihrisu'l-Fehâris*, II/971.

⁷¹ Kâtip Çelebi, II/1055.

⁷² Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/632.

⁷³ Kâtip Çelebi, II/1054.

⁷⁴ Bursalı, I/153.; İsmail Belîğ, s. 182.

⁷⁵ Telifî, s. 277.

⁷⁶ *Fihrisu'l-Fehâris*, I/424.

⁷⁷ Bursalı, I/431.

⁷⁸ Özege, M. Seyfettin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler*, I-V, İstanbul 1977, IV/1659.

9. Müellifi Meçhul: *Muhtasaru's-Şifâ*

Yazması: Zahirîye, Hadis 122.⁷⁹

10. Abdullah b. Ali Süveydân (?): *el-Vefâ bi't-Tenbîh alâ Ba'di Hukûki'l-Mustafâ el-Me'hûz min Kitâbi's-Şifâ*⁸⁰

D. Tahrîci

1. Kasım b. Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynuddîn (879/1474): *Tahrîcu Ehâdîsi's-Şifâ*⁸¹

2. Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (911/1505): *Menâhîlu's-Safâ fî Tahrîci Ehâdîsi's-Şifâ*⁸²

Eser, Semîr el-Kâdî tahkîkiyle basılmıştır (Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Dâru'l-Cinân, I. bsk., Beyrut-Lübnan 1408/1988).

Tekmilesi:

Ebu'l-Alâ İdrîs b. Muhammed b. Hamdûn el-Fâsî (1183-4/1769-70): *Tekmîlu Menâhîli's-Safâ fî Tahrîci Ehâdîsi's-Şifâ li's-Suyûtî*⁸³

Eserin ismini Telîdî şu şekilde verir: *Mevâridu Ehli's-Sedâd ve'l-Vefâ fî Tekmîli "Menâhîlu's-Safâ" li's-Suyûtî*⁸⁴

3. Ebu'l-Feyz, Ahmed b. Muhammed b. es-Siddîk el-Ğumârî (1320-1380/1902-1960): *Tahrîcu Ehâdîsi's-Şifâ li-Iyâz*⁸⁵

4. Abdulazîz ez-Zebîdî (?): *Tahrîcu Ehâdîsi's-Şifâ*⁸⁶

5. Nâsiruddîn Muhammed b. Tuğrul es-Sayrafî (?): *Tahrîcu Ehâdîsi's-Şifâ*⁸⁷

E. Ricâlî

1. Muhammed Kuveysim b. Ali et-Tûnisî (?): *es-Sımtu'l-Leâl fî Beyânî Me'stemele Aleyhi Kitâbu's-Şifâ mine'r-Ricâl*⁸⁸

2. Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî (902/1496): *Takfîsu Me'stemele Aleyhi's-Şifâ mine'r-Ricâl*⁸⁹

⁷⁹ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 157.

⁸⁰ Turâbî, el-Beşîr Ali Hamd, *el-Kâdî İyâz ve Cuhûduhû fî İlmeyi'l-Hadis Rivâyeten ve Dirâyeten*, I. bsk., Dâru İbn Hazm, Beyrut 1997, s. 325-6.

⁸¹ *Fihrisu'l-Fehâris*, II/972.

⁸² Kâtip Çelebi, II/1054.; Brockelmann, *GAL*, I/456.; *GAL Supplementband*, I/632.; *Fihrisu'l-Fehâris*, II/1016.

⁸³ *Fihrisu'l-Fehâris*, II/818.

⁸⁴ Telîdî, s. 284.

⁸⁵ Telîdî, s. 100.

⁸⁶ Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/632.

⁸⁷ Brockelmann, *GAL Supplementband*, I/632.

⁸⁸ Tihâmî er-Râcî, s. 129.

⁸⁹ *Fihrisu'l-Fehâris*, II/990.

F. Tercümelere

1. Esmâî Efendi (1147/1734): *Şifâ-i Şerîf Tercümesi*⁹⁰

2. İshak Efendi, Ebû İshak İsmail Efendi Zâde (1147/1734): *el-İstîşfâ fî Tercümeti's-Şifâ*⁹¹

Yazmaları: Süleymaniye Ktp., Lâleli, no. 397; Yahya Tevfik, no: 44, 45; İstanbul Arkeoloji Ktp., no: 93.

3. Lübbî Muhammed Efendi (Hafız) (1166/1752): *Şifâ-i Şerîf Tercümesi*⁹²

4. İbrahim Hanîf (1189/1775): *Şifâ-i Şerîf Tercümesi (Hulâsatu'l-Vefâ fî Şerhi's-Şifâ)*

Eseri hem tercüme hem de şerh kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Zira Hanîf Efendi, eserini tercümenin ötesinde oldukça önemli malûmât ile zenginleştirmiştir. Bundan dolayıdır ki, "Şârih-i Şifâ" diye tanınmıştır.

Yazmaları: Süleymaniye Ktp., Serez. No: 378; Nuruosmaniye Ktp, no. 725.

Eserin, Bulak (Kahire) ve İstanbul'da baskıları yapılmıştır. Bulak Matbaası 1257/1841 ve İstanbul Cemal Efendi Matbaası 1314-17/1896-1899 ile İstanbul Şirket-i Mürettebiye Matbaası 1318/1900.⁹³

5. Talip Hoca Zâde Hafız İshak Necip Efendi el-Karsî (1213/1798'den sonra): *Şifâ-i Şerîf Tercümesi*

Talip Hoca, 1213/1798 tarihinde *Şifâ*'yı tercüme etmiştir.⁹⁴

6. Mustafa Münib Hacı Biberzâde (?): *Şifâ-i Şerîf Tercümesi*, Kal'a-i Sultâniye Matbaası, Çanakkale 1334/1915.⁹⁵

7. Hasan Basri Çantay (1887-1964): *Şifâ-i Şerîf Tercümesi*, Uğur, Çantay'a ait bu çalışmanın, onun ders takrirlerini içeren notları olduğu bilgisini kaydetmiştir.⁹⁶

8. Ali Rıza Doksanyedi: *Açıklamalı Şifâ-i Şerîf Tercemesi*,

I. cilt: Sesişik Matbaası, Eskişehir 1946, II. cilt: Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1948, III. cilt: Ahmet Sait Basımevi, İstanbul 1949, IV. cilt: Ahmet Sait Basımevi, İstanbul 1950 .

⁹⁰ Şakâik, V/84-85.

⁹¹ Bursalı, I/359.; Doğan, Muhammed Nur, *İshak Efendi ve Divanı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, s. 29-31.; "İshak Efendi, Ebûishakzâde", *DİA*, İstanbul 2000, XXII/531.; Altunsu, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı, Ayyıldız Matbaası*, I. bsk., Ankara 1972, s. 123-4. Ancak Altunsu bu eseri, *Terceme-i Şifâ-i Şerîf el-Müsemma bi İstisfa* şeklinde kayda geçmiştir.

⁹² Bursalı, I/383.

⁹³ Özege, IV/1659.; Akpınar, Cemil, "Hanîf İbrâhim Efendi", *DİA*, İstanbul 1997, XVI/40.; Aksu, Cemal, "İbrahim Hanîf Efendi", *Hikmet İlmî Araştırmalar Dergisi*, yıl. 2, sayı. 3, Gostivar-Makedonya, 2004/1, s. 103.

⁹⁴ Bursalı, I/332.

⁹⁵ Özege, IV/1659.

⁹⁶ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 157.; Ayrıca bkz. Işık, Emin, "Çantay, Hasan Basri", *DİA*, İstanbul 1993, VIII/219.

9. Naim Erdoğan - Hüseyin S. Erdoğan: *Şifâ-i Şerîf (Türkçe Tercümesi)*, Çile Yayınevi, İstanbul 1397/1977, Bedir Yayınevi, İstanbul, t.y.

10. Huseyn et-Trabzûnî (?): *Tercume-i Şifâ-i Şerîf*.⁹⁷

11. İshak Necip el-Karsî (?): *Tercume-i Şifâ-i Şerîf*.⁹⁸

12. Suat Cebeci: *Şifâ-i Şerîf Tercüme ve Şerhi*, Rehber Yayıncılık, I.bsk., Ankara 1992.

13. Aisha Abdarrahman Bewley: *Muhammad: Messenger of Allah - Ash-Shifa of Qadi Iyad*, Medinah Pres, 1991

14. C. K. tarafından Fransızca'ya da tercüme edilmiştir Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.

G. Makale, Tebliğ ve Lisans Üstü Çalışmaları

1. "İslâm'ın Temel Klasiklerinden Biri: Şifâ-ı Şerîf", (Kitap Tanıtımı), *Din Öğretimi Dergisi*, (1992), sy. 37, s. 100-102.

2. el-Mehdî es-Sînâ: "Menheciyyetu Ulemâi'l-Mağrib fi's-Sîreti'n-Nebeviyye", *Da'vetu'l-Hak*, sy. 305-6, Rabat 1994.

Müellif bu makalesinde, Kadı İyâz'ın Şifâ'da "ismet" konusunu işleyiş metodunu değerlendirmektedir.

3. Ahmed Fikr, eş-Şifâ li'l-Kâdî İyâz: *Dirâse Tahlîliyye ve Nakdiyye (Câmiatu Muhammed el-Hâmis, 1996, Yayınlanmamış Lisans Üstü çalışması)*⁹⁹

4. Latîf Ahmed, "el-Kâdî İyâz ve Kitâbu's-Şifâ", *Mecelletu'l-Umme*, sayı. 39.¹⁰⁰

5. Köten, Akif, "Kadı İyâz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri", *Uludağ Ü. İlahiyat Fak. Der.*, c. 7, sy. 7, 1998, s. 269-278.

6. Çakıl, Hülya, *Kadı İyâz'a Göre Peygamber'in Dindeki Konumu*, Marmara Ü. Sos. Bil. Ens., İstanbul 1998 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Araştırmacı, tezinde Kadı İyâz'ın Şifâ'sı merkezli konuyu işlemiştir.

7. Akdeniz, Ufuk, "Kadı İyâz ve Şifâ'ş-Şerîf'i Hakkında Bir Deneme", *Köprü Dergisi*, No. 75, Yaz 2001.

8. Merrakeş'te 1981'de Devratu'l-Kâdî İyâz adlı ilmî toplantıda Şifâ ile alâkalı tebliğler de sunulmuştur. Bu toplantıda sunulan tebliğler, *Nedvetu'l-İmâm Mâlik İmâmu Dâri'l-Hicre: Devratu'l-Kâdî İyâz* adıyla basılmıştır (I-III, Rabat 1983). Üç cilt halindeki bu eserin birinci cildi, Kadı İyâz'ın hayatı ve asrına; ikinci cildi, muhaddis ve fakîh kimliğine; üçüncü cildi ise değişik yönleriyle şahsiyetine tahsis edilmiştir.

⁹⁷ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 157.

⁹⁸ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, s. 157.

⁹⁹ Tillâvî, Ammâr, *Delîlu'r-Resâilil-Câmi'ati fi Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî fi Mu'zami'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Belhî, Dâru'l-Beyrûtî, Dimaşk 2003, s. 43, no: 439. (İlgili sayfada çalışmanın yüksek lisans yahut doktora olduğuna dair herhangi bir bilgi verilmemiştir.)

¹⁰⁰ Bkz. http://www.fustat.com/ummah/cont_v4.shtml (30.10.2009)

Bu tebliğlerden örnek vermek gerekirse, şunları zikredebiliriz:

1. el-Huseyn Vekâk, “Cevânib Min Şahsiyyeti'l-Kâdî İyâz ve Uslûbihi'l-İslâhî fî Şifâihi”, II/113-129.
2. el-Hâc Ahmed b. Şakrûn, “Ma'a İyâz fî Kitâbi's-Şifâ”, III/3-12.
3. Muhammed el-Kebîr el-Alevî, “Kitâbu's-Şifâ fi's-Sahrâ”, III/91-128.
4. Muhammed el-Arabî el-Behlûlî, “Kitâbu's-Şifâ”, III/391-5.
5. Ahmed Cemâl el-Umerî, *es-Siretu'n-Nebeviyye fî Mefhûmi'l-Kâdî İyâz* isimli doktora çalışmasında (Dâru'l-Maârif, I. bsk., 1988), temel olarak kendisi-ne Şifâ'yı almıştır.

H. Diğer Çalışmalar

1. İbrahim b. Muhammed b. Ebî Bekr es-Sa'dî (778/1375): Fıkıh penceresinden esere yaklaşımda bulunan es-Sa'dî'nin çalışmasının adı; *el-Hidâye ve'l-İlâm fîmâ Yeterattebu alâ Kabîhi'l-Kavl mine'l-Ahkâm*'dir.¹⁰¹
2. Kutbuddîn Muhammed b. Muhammed el-Haydırî (894/1488): *Zehrû'r-Riyaz fî Reddî ma Şene'ahû'l-Kadî İyâz ala Men Evcebe's-Salat ale'l-Beşîri'n-Nezir fi't-Teşehhüdi'l-Ahîr*, (thk. Ahmed Hâce Muhammed Osman, Dâru Advâi's-Selef, I. bsk., Riyad 2005).

Eser; Şifâ'da, “İmam Şâfiî'nin, namazlarda son ka'dede Hz. Peygamber'e salâtü selâm okunması gerektiği yolundaki görüşüne Kâdî İyâz tarafından yöneltelen eleştiriye cevap olarak kaleme”¹⁰² alınmıştır.

3. Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî (902/1496): *el-İntihâd fî Hatmi's-Şifâ li-İyâz*¹⁰³, (thk. Abdullatif b. Muhammed el-Cilânî, I. bsk., Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2001)

*er-Riyâdu fî Hatmi's-Şifâ li-İyâz*¹⁰⁴

Bir eserin okunması bittiğinde, okuyan tarafından o eserin muhtevası ile ilgili kısa bilgi ve değerlendirme notlarından ibaret teliflere *hatim* denilmektedir ki, örneğimizde yer alan Sehâvî, sadece Şifâ üzerine değil daha başka eserlere de benzer çalışmalar yapmıştır.¹⁰⁵

4. Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Abdulkâdir el-Fâsî (1096/1684): *Miftâhu's-Şifâ*¹⁰⁶

5. Hadise dair yazılmış 40 eserin sahiplerine kadar varan senedlerini kendinde cem' etmiş olan Aclûnî (1162/1749), kendinden sonra gelenlere de bu

¹⁰¹ Brockelmann, GAL, I/456.

¹⁰² Ünal, İsmail Hakkı, “İbnü'l-Haydırî”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI/79.

¹⁰³ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, VIII/18.

¹⁰⁴ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, VIII/18.

¹⁰⁵ Bkz. Aydemir, Halis, *es-Sehâvî'nin (902/1496) el-Kavlü'l-Bedî fi's-Salâti ale'l-Habîbi's-Şeffî Adli Eserinin Edisyon Kitiği*, Bursa 2004, (Uludağ Ü. Sos. Bil. Ens.), Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 86-89.

¹⁰⁶ *Fihrisu'l-Fehâris*, II/735.; Tefîdî, s. 271.

eserlerin icâzetlerini vermiş bir âlimdir. İşte bu 40 eser içerisinde Şifâ da yer almaktadır. O, *Ikdu'l-Cevheri's-Semîn fi Erba'îne Hadîsen min Ehâdîsi Seyyidi'l-Murselîn* isminde, bu 40 eserden birer hadis almak sûretiyle bir derleme çalışması meydana getirmiştir.¹⁰⁷

6. Cemâluddîn Kutbu'l-Aynî el-Hanefî: *Kitâbu'l-Esânîd li-Kutubi Hadîs Sâhibi'n-Nasri ve't-Te'yîd*

Kettânî, müellifin bu eserinde kendilerine istinât ettiği eserleri şu şekilde zikretmektedir: “Zekera fihi senedehû li'l-Muvatta'i ve Musnedi Ebî Hanîfe ve's-Şâfi'î ve Ahmed ve'd-Dârimî, ve's-Şemâil ve's-Şifâ ve'l-Mesâbih ve'l-Mişkât ve Me'âlimi't-Tenzîl ve Meşâriki'l-Envâr ve Şerhi Me'âni'l-Envâr ve Câmii's-Suyûtî ve'l-Hısn ve'd-Delâil.”¹⁰⁸

7. Abdullah b. Abdulkâdir et-Telîdî: *İthâfu Ehli'l-Vefâ bi-Tehzîbi Kitâbi's-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, I. bsk., Beyrut 1421/2000.

8. Salih Ahmed Şâmî: *el-Mühezzeb mine's-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafa*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2003.

9. Mustafa İslâmoğlu: *Üç Muhammed -iki tasavvur bir gerçek-* Denge Yayınları, VII. bsk., İstanbul 2002.

Yazar çalışmasını üç bölüme ayırmıştır. Buna göre Birinci Bölüm, *Aşırı Yüceltmeci Peygamber Tasavvuru* (s. 17-122); İkinci Bölüm, *İndirgemeci Peygamber Tasavvuru* (s. 123-208) ve Üçüncü Bölüm de, *Kur'ân'ın Peygamberi* (s. 209-280) başlıklarını taşımaktadır.

Aşırı Yüceltmeci Peygamber Tasavvuru başlıklı Birinci Bölümün açılımı ise şöyledir: *Aşırı Yüceltmeci Peygamber Tasavvuru* (s. 17-42), *Bir 'Hıristiyanlaştırma Temayülü' olarak Aşırı Yüceltme* (s. 43-63), *Hz. Peygamber ve Aşırı Yüceltme* (s. 64-122)

Yazarın bu başlık altında *tenkîdî* bir yaklaşımla değerlendirmeye konu ettiği eserler ise, Kadı İyâz'ın *Şifâ'sı* ve Suyûtî'nin *el-Hasâisu'l-Kubrâ'sı*dır. Değerlendirme, *Şifâ ve Hasâis'in Çizdiği Peygamber Portresi* alt başlığıyla verilmiştir (s. 91-120).

SONUÇ

Şifâ-i Şerîf üzerine sarfedilen bunca mesaiyi, evvel emirde ümmet nazarında onun ne derece hüsn-i kabul gördüğüne delil olarak kabul etmek gerekmektedir.

Her bir yazarın, içerisinde neşvü nemâ bulduğu döneminin havasını tenefüs ettiği ve dolayısıyla bu havanın tesirleriyle - az ya da çok - etkilenmiş olmasının doğallığı inkâr olunamaz. O halde “pek çok ilimde döneminin imamı”¹⁰⁹

¹⁰⁷ Âmedî Matbaası, İstanbul 1344/1925, s. 18.

¹⁰⁸ *Fihrisu'l-Fehâris*, I/498-9.

¹⁰⁹ Cîlânî b. Yeşû, s. 25.

şeklinde tavsif ve takdir edilen Kadı İyâz da, bir beşer olarak haricî şartlardan tabîi sûrette etkilenmiştir. Ve bunun neticesinde de, adına *hayat* denilen bu dünya arazisinde, *Şifâ isimli meyve ağacını yetiştirmiştir*. Ne var ki, her bir ağacın kaderinde; birileri tarafından meyvesi cihetinden hayır ve takdir hisleriyle yâd edilmek te vardır, taşlanıp yaralanmak, incinmekte.

Takdir ile hatırlanmaktadır; zira, Mağrib ve Endülüs bölgesindeki zamanının siyasî ve sosyal kaosu ortamında, *güncellikten* çekilme tehlikesiyle karşı karşıya gelen Hz. Peygamber'in (a.s) şahsiyet ve örnekliğini yeniden *güncele* ve *gündeme* taşıma cehdinde bulunmuştur.

Taşlanıp yaralanmıştır; zira, Hz. Peygamber'i (a.s) yüceltmek için hiç te gerek duyulmayacak *uydurma rivayetlere* azımsanmayacak nispette istinad etmiştir.¹¹⁰ Nitekim bu hususta Zehebî (748/1348) şöyle demektedir: *"Onun te'lîfâtı nefistir. Şifâ Kitabı da, şayet ona uydurma hadisleri karıştırmasaydı, hadis dalında tenkide uğramayan bir İmam olarak, teliflerinin en güzeli olurdu. Allah onu güzel niyetine mukabil mükâfatlandırınsın ve Şifâ'sıyla insanları faydalandırınsın. Nitekim faydalandırmıştır da! Şifâ'da uzak, zorlama teviller vardır. Nebi'miz Kur'ân methinden dolayı uydurma hadislerden müstağnîdir. Mütevâtir haberlerle methinden dolayı da âhâddan müstağnîdir. İsnadı sağlam olanlar varken son derece zayıf olanlardan da müstağnîdir. Öyleyse niçin açlığımızı uydurma haberlerle gidermeye çalışıyoruz, neden mevzûâta sığınalım! Neden bize kin ve düşmanlık duyan insanlar dil uzatsın (niçin buna fırsat verelim!). Ancak bilmeyenler ma'zurdur."*¹¹¹ Zehebî'nin de haklı olarak eleştirdiği üzere, Hz. Peygamberimiz (a.s) uydurma rivayetlerle kendisinin methinden münezzehdir. Ortada Kur'ân-ı Kerîm'in onu (a.s) methi ve sahîh sîret malzemesi dururken, hiç de hurâfâta ve uzak te'villere sapmaya gerek yoktur.

Kaynaklar:

- » Abdulhay el-Kettânî, *Fihrisu'l-Fehâris ve'l-Esbât*, nşr. İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, II. bsk., (I. ve II. ciltler 1982, III. cilt 1986)
- » Abdullah Kenûn, *el-Kâdî İyâz Beyne'l-İlm ve'l-Edeb*, Riyad 1983
- » Ahmed el-Kensûsî, "el-Kâdî İyâz - Lev Lâ İyâz mâ Zukira'l-Mağrib", *Nedvetu'l-İmâm Mâlik, İmâmu Dâri'l-Hicre - Devratu'l-Kâdî İyâz*, Rabat 1983
- » Akpınar, Cemil, "Hanîf İbrâhim Efendi", *DîA*, İstanbul 1997, c. XVI
- » Aksu, Cemal, "İbrahim Hanif Efendi", *Hikmet İlmî Araştırmalar Dergisi*, yıl. 2, sayı. 3, Gostivar-Makedonya, 2004/1
- » Altunsoy, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamı, Ayyıldız Matbaası*, I. bsk., Ankara 1972
- » Aydemir, Halis, *es-Sehâvî'nin (902/1496) el-Kavlü'l-Bedî' fi's-Salâti ale'l-Habîbi's-Şefî' Adlı Eserinin Edisyon Kiriği*, Bursa 2004, (Uludağ Ü. Sos. Bil. Ens.), Yayımlanmamış Doktora Tezi
- » Binark, İsmet, "Türkiye'ye Matbaanın Geç Girişinin İçtimaî-Ruhî Sebepleri", *VIII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 11-15 Ekim 1976), Ankara 1981, II/1299-1319
- » Brockelmann, Carl, *GAL (Geschichte der Arabischen Litteratur)*, Leiden-Brill 1943
- »GAL Supplementband, Leiden-Brill 1937
- » Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Meral Yayınları, İstanbul, t.y.

¹¹⁰ Bkz. Gökalp, s. 98-100.

¹¹¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Naim el-Arkusûsî, Muessesetu'r-Risâle, I. bsk., Beyrut 1985, XX/216.

- » Ceyhan, Semih, “Selâvî, Ahmed b. Muhammed”, *DîA*, İstanbul 2009, c. XXXVI
- » Cîlânî b. Yeşû, “Şi’ru’t-Teveşşül inde’l-Kâdî lyâz - Dirâse Lugaviyye”, *Mecelletü Havliyyâtî’t-Turâs*, sy. 1, Cezayir 2004
- » Doğan, Muhammed Nur, *İshak Efendi ve Divanı’ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990
- »“İshak Efendi, Ebûishakzâde”, *DîA*, İstanbul 2000, c. XXII
- » Gökalp, Murat, *Kadı lyâz ve Şifa Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru*, (Ankara Ü. Sos. Bil. Ens., 2005), Yayınlanmamış Doktora Tezi
- » http://www.fustat.com/ummah/cont_v4.shtml (30.10.2009)
- » Işık, Emin, “Çantay, Hasan Basri”, *DîA*, İstanbul 1993, c. VIII
- » İshak Efendi, *el-İstişfâ fi Tercemeti’s-Şifâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lâleli no: 397
- » İsmail Belîğ, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, nşr. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, I. bsk. (tıpkı basım), Ankara 1998
- » İsmail Paşa, *Hediyyetu’l-Ârifin Esmâu’l-Muellifin ve Âsârü’l-Musannifin*, hazırlayan: Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul
- » İsmail Paşa, *İzâhu’l-Meknûn fi’z-Zeyl alâ Keşfi’z-Zunûn an Esâmî’l-Kutub ve’l-Funûn*, I-II, İst. 1971
- » Kadı lyâz, *eş-Şifâ bi-Ta’rifi Hukûki’l-Mustafâ*, I-II, thk. Huseyn Abdulhamid Nîl, Dersaadet, İstanbul, (Mısır baskısından tıpkı basım)
- » Kallek, Cengiz, “İbn Hacer el-Heytemî”, *DîA*, İstanbul 1999, c. XIX
- » Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn an Esâmî’l-Kutub ve’l-Funûn*, hazırlayan: Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1971
- » Kettânî, Muhammed b. Câfer, *er-Risâletü’l-Mustatrafe*, (*Hadis Literatürü*), notlarla çev. Yusuf Özbek, İz Yay., İstanbul 1994
- » Korkmaz, Şerif, “İbrahim Müteferrika ve İlk Türk Matbaası”, *Dinî Araştırmalar* (Osmanlı Özel Sayısı), c. 2, sy. 5, Ankara 1999
- » Köse, Saffet, “İbn Merzûk el-Hatîb”, *DîA*, İstanbul 1999, c. XX
- » Kut, Turgut, “Bulak”- (Bulak Matbaası), *DîA*, İstanbul 1992
- » Kutlay, Halil İbrahim, *el-İmâm Ali el-Kârî ve Eseruhû fi İlmi’l-Hadîs*, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, I. bsk., Beyrut-Lübnan 1408/1987
- » Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri - Âyine-i Zurefâ*, hazırlayan: Mehmet Arslan, Kitabevi, İstanbul 2003
- » Öngören, Reşat, “İshak Hocası”, *DîA*, İstanbul 2000, c. XXII
- » Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları II (Medeniyet Tarihi)*, TDV Yayınları, Ankara 1997
- » Özege, M. Seyfettin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler*, I-V, İstanbul 1977
- » Refik, Ahmed, *Âlimler ve Sanatkârlar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. bsk., Ankara 1980
- » Sehâvî, *ed-Dav’u’l-Lâmi’ li-Ehli’l-Karnî’t-Tâsi’*, I. bsk., Dâru’l-Cil, Beyrut 1992
- » Tancî, Muhammed b. Tâvî, “Takkîm”, *Tertîbu’l-Medârik ve Takrîbu’l-Mesâlik li-Ma’rifeti A’lâmi Mezhebi Mâlik*, Rabât
- » Taşköprülüzâde, Ahmed İsamuddîn, *Şakâik-i Nu’mâniye ve Zeyilleri*, nşr. Abdülkadir Özcan, I-V, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989
- » Telidî, Muhammed b. Abdillâh, *Turâsu’l-Meğâribe fi’l-Hadîsi’n-Nebevî ve Ulûmihi*, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, I. bsk., Beyrut-Lübnan 1416/1995
- » Tihâmî Râcî el-Hâşimî, *el-Kâdî lyâz el-Lugavî min Hilâli Hadîs-i Ümmi Zer’ - et-Ta’rif bi-Kitâbi’s-Şifâ*, Dârulbeyzâ 1985
- » Tillâvî, Ammâr, *Deflû’r-Resâilî’l-Câmi’ati fi Ulûmi’l-Hadîsi’n-Nebevî fi Mu’zami’l-Câmi’ati’l-İslâmiyye*, Dâru’l-Belhî, Dâru’l-Beyrûtî, Dimaşk 2003
- » Topdemir, Hüseyin Gazi, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, I. bsk., Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002
- » Turâbî, el-Beşîr Ali Hamd, *el-Kâdî lyâz ve Cuhûduhû fi İlme’i’l-Hadîs Rivâyetin ve Dirâyetin*, I. bsk., Dâru İbn Hazm, Beyrut 1997
- » Uğur, Müctebâ, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yayınları, Ankara 1996
- » Ünal, İsmail Hakkı, “İbnü’l-Haydırî”, *DîA*, İstanbul 2000, c. XXI
- » Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nubelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, Muhammed Naim el-Arkusûsî, Muessesetu’r-Risâle, I. bsk., Beyrut 1985.